

De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIIIe eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838)

door

H. COPPEJANS-DESMEDT

Alhoewel de bewerking van vlagaren, linnen en aanverwante produkten in Vlaanderen traditioneel in essentie een plattelandsnijverheid was, heeft zij naargelang tijd en plaats ook binnen het kader van de stadseconomie een niet te onderschatten rol vervuld¹. In de XVIIe eeuw vormde de linnenweverij te Gent zelfs de belangrijkste nijverheidstak². Ook nog in de daaropvolgende eeuw wisten de vlagaren- en linnenproduktie er zich te handhaven. Maar de politieke verwickelingen en het oorlogsgeweld in het laatste decennium van de XVIIIe eeuw hebben in deze bedrijfstakken — zoals ten andere in het economische leven in het algemeen — een ernstige crisis veroorzaakt.

Het waren nochtans niet alleen de politieke en militaire omstandigheden, die hun stempel hebben gedrukt op de economie in de overgangstijd van Oud naar Nieuw Regime. Ook in de structuur van sommige takken der vlasindustrie begonnen zich enkele wijzigingen voor te doen, vooral op het gebied van de techniek, waar ernstige pogingen werden aangewend om — zoals in de katoennijverheid — de mechanisatie door te voeren. Die pogingen werden vooralsnog met een betrekkelijk succes bekroond; de definitieve doorbraak kwam te Gent niet vóór 1838. Dat jaar, toen in de Arteveldestad twee grote gemechaniseerde bedrijven onder de vorm van naamloze vennootschappen werden opgericht, betekent een mijlpaal voor de verdere ontwikkeling van de Gentse lijnwaadindustrie.

Het ligt in onze bedoeling in onderhavige studie de evolutie te onderzoeken, die de verschillende sectoren van de vlasindustrie te Gent in deze moeilijke overgangstijd hebben ondergaan.

(1) E. Sabbe, *De Belgische vlasnijverheid. I. De Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het Verdrag van Utrecht (1713)*, blz. 130 e.v. (Rijksuniversiteit te Gent. *Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren*, 95e afl., Brugge, 1943).

(2) J. Bastin, *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XXI, 1967, blz. 131-162 en *Studia historica Gandensia*, n. 87 (Gent, 1968). Zie ook J. Craeybeckx, *Les industries d'exportation dans les villes flamandes au XVIIe siècle particulièrement à Gand et à Bruges*. In: *Studi in onore di Amintore Fanfani*, dl. IV, Milaan, 1962, blz. 431 e.v.

De vlasspinnerij

Aan de basis van de verschillende sectoren van de vlasnijverheid ligt de vlasspinnerij. Het spinnen van vlas was een plattelandsnijverheid en bijna uitsluitend het werk van vrouwen. In algemene regel zette de wever al de vrouwelijke arbeidskrachten, waarover hij in zijn gezin beschikte aan het spinnen ten behoeve van zijn weefstoel.

Het zou belangwekkend zijn met nauwkeurigheid te kunnen vaststellen enerzijds welke hoeveelheid vlas dagelijks door een spinster verwerkt werd, en anderzijds hoeveel gesponnen garen een wever per dag nodig had. Stellige en rechtstreekse gegevens daaromtrent zijn niet voorhanden. Doorgaans wordt aanvaard dat vijf spinsters nodig waren om een weefstoel te bevoorraden, doch die verhouding komt niet altijd met de werkelijkheid overeen ³.

Bij het maken van de berekening stuit men immers op onoverkomelijke moeilijkheden daar de spinsters in het algemeen niet de gehele dag door werkten. Het aantal vrouwen en meisjes, die dag in dag uit spingaren produceerden, schijnt betrekkelijk gering te zijn geweest. Cijfers ontbreken maar de bronnen van de tijd zijn het zonder uitzondering eens om te verklaren dat op het platteland het merendeel van de spinsters slechts in hun vrije uren en meestal gedurende bepaalde tijdperken van het jaar aan het spinwiel zaten ⁴.

De spinsters waren vanzelfsprekend niet altijd in de gelegenheid om voor de weefstoel van het gezin te werken. Het moet zelfs betrekkelijk zelden gebeurd zijn, dat de verhouding tussen de vrouwen en de mannen, waaruit het huishouden samengesteld was, precies zó was dat de produktie van de spinrok volstond om de weefstoel te bevoorraden, of omgekeerd om het garen van de spinsters volledig te verwerken. Waar het mannelijk element overwoog moest spindraad buiten het gezin om aangeworven worden; waar te veel dochters waren die sponnen, moest naar een afnemer worden gezocht.

Er was dus noodzakelijkerwijze behoefte aan handel in spingaren, al moet men aanvaarden dat het grootste deel van de produktie niet in de handel werd gebracht.

Het centrum van die handel was, wat de omstreken van de stad betrof, de markt te Gent. Deze werd in hoofdzaak bevoorradt door spinsters uit de dichtstbij gelegen dorpen, waar de meisjes liever sponnen dan kant klosten ⁵.

Doch ook in de stad zelf werd gesponnen en zelfs door mannen. In

(3) *Nationale Vereniging voor den voortgang der vlas-nijverheid, Redevoering, Statuten*, blz. 12.

(4) ... *Il est un très petit nombre des ouvriers et ouvrières qui soit habituellement occupé au tissage ou à la filature. Presque tout ce travail se fait dans les fermes et pendant les instans qui ne sont point donnés à la culture...* Zie A.N. Parijs, F 12/1574, Département de l'Escaut. *Etat de la situation de la filature et du tissage du chanvre et du lin pendant l'année 1812.*

(5) Zie verder blz. 21; men vergelijk ook J. Bastin, *O.c.*, blz. 146 e.v.

1801 werden de spinners en spinsters op 401 geschat zonder onderscheid of zij vlas dan hennep verwerkten⁶. In het jaar 1812 wordt nog slechts melding gemaakt van 130 vlasspinners in totaal, doch daarin zijn ook diegenen begrepen, die mechanisch sponnen en die op dat ogenblik ten getale van 90 waren, zodat maar 40 spinners met de hand overbleven. Van 1816 af wordt te Gent geen gewag meer gemaakt van vlasspinners met de hand⁷. In de voornoemde statistische gegevens werd geen rekening gehouden met hetgeen gesponnen werd in het Spinhuis noch in het Tuchthuis, waar het aantal arbeidskrachten schommelde en waarvan het grootste deel der betrokkenen uit het platteland afkomstig waren. Economisch beschouwd was de produktie er zo weinig belangrijk dat zij hier buiten beschouwing wordt gelaten.

De Franse Tijd heeft dus het volledige verdwijnen van het handspinnen van vlas te Gent beleefd. De reden daarvan is niet ver te zoeken. De Gentse spinners en spinsters werkten nagenoeg uitsluitend voor de markt en moesten hun spingaren aan lage prijs verkopen om aan de concurrentie van de plattelandsvrouwen het hoofd te kunnen bieden⁸. Het is dan ook begrijpelijk dat zodra de katoennijverheid en het katoenspinnen opgang maakten, zij naar dit meer winstgevend bedrijf overgingen, waar hun heel wat gunstiger voorwaarden werden geboden⁹.

Er werden niettemin nog steeds spinsters te Gent gevonden, maar het waren uitsluitend meisjes van de buiten, die naar de stad kwamen wonen, meestal dienstmeiden en die in de lange winteravonden hun tijd vulden met het hanteren van de spinrok. Economisch waren zij zonder betekenis. Hun aantal wordt in 1813 in één sectie van de stad op 20 à 25 geschat¹⁰.

De mechanische vlasspinnerij

Ondertussen waren ook reeds pogingen ondernomen om het vlas mechanisch te spinnen. Men weet dat Lieven Bauwens in het jaar 1799 overging tot de oprichting van zijn bekende mechanische katoenspinnerij te Passy nabij Parijs¹¹. Onmiddellijk daarop kwam hij naar Gent terug en zocht de uitvinding op het vlas toe te passen¹². Hij zelf verklaart in 1810 dat hij er

(6) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, telling van het jaar IX-X.

(7) *Eod. loco*, statistische opgave van 1812, n. 63; statistische opgave van 1816.

(8) ... *plusieurs de ces ouvriers m'ont observé qu'ils ne pouvaient pas soutenir la concurrence avec les paysans qui travaillaient et vendaient meilleur marché qu'eux...*; uittreksel uit een brief van de politiecommissaris van de 4e sectie gericht tot de burgemeester van Gent, d.d. 26 augustus 1813, zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*.

(9) ... *Il résulte des renseignements que je me suis procurés à ce sujet, que toutes les fileuses et tisserands de ma section ont cessé de travailler le chanvre et le lin pour filer et tisser le coton, attendu qu'ils y trouvent plus d'avantage...* *Eod. loco*.

(10) *Eod. loco*, Brief van de politiecommissaris van de westelijke sectie gericht tot de burgemeester van Gent, d.d. 2 september 1813.

(11) Zie hierover A. Desprechins, *Liévin Bauwens et sa famille*, Brugge, 1954, blz. 35 e.v. (*Tablettes des Flandres*, Rec. 5).

(12) In een brief van 12 prairial jaar VII (31 mei 1799) wordt aan Bauwens bericht: ... *Le Citoyen Loyer et moi sommes propriétaires du Brevet d'Importation que le Directoire exécutif a accordé en l'an 6 pour 12 années pour la fabrication des mécaniques propres à filer le lin et le chanvre dans toute la République française*

van overtuigd was, dat de mechanische vlasspinnerij die van het katoen kon overtreffen, en vooral in Vlaanderen, waar het vlas de textielgrondstof bij uitnemendheid was, ontzaglijke voordelen zou bieden. Hij liet in zijn fabriek van de Kartuizers 42 mechanische vlasspinnmolens plaats en bracht weldra aanzienlijke hoeveelheden mechanisch gesponnen vlagaren op de markt¹³. Bovendien richtte hij in het Tuchthuis te Gent 28 mechanische vlasspinnmachines in. Een officieel verslag doet opmerken dat Bauwens erin geslaagd was de draad te bevochtigen op het ogenblik van het spinnen, wat een kwaliteitsprodukt gaf van gelijke waarde als het handgesponnen garen¹⁴.

De bedoeling van Lieven Bauwens was daarbij ongetwijfeld de vlagarenmarkt te veroveren. Hij droomde ervan de concurrentie van de plattelandsspinsters geheel te kunnen uitschakelen en aldus belangrijke hoeveelheden vlagaren aan de plattelandswever te kunnen verkopen.

Overtuigd dat de mechanisatie, wanneer zij rationeel aangepast werd, in staat was alle moeilijkheden te overwinnen, liet hij zich door geen tegenslagen ontmoedigen. Zijn teleurstellingen waren nochtans talrijk. Eerst en vooral moest hij vaststellen dat de lengte van de vlasvezels niet toeliet er mechanisch een draad uit te vervaardigen van dezelfde waarde als het handgesponnen garen. Het was noodzakelijk het vlas aan een bijkomende hekeling te onderwerpen, wat de kostprijs van de grondstof deed stijgen, zonder dat een compensatie in de verkoopprijs kon gevonden worden¹⁵. Bovendien begon hij in te zien dat het spinnen van het vlas op het platteland in zodanige omstandigheden uitgeoefend werd dat concurrentie door verlaging van de prijzen praktisch uitgesloten was. Want die handspinsters — schrijft hij met zekere overdrijving — streven geen ander doel na dan een bezigheid te hebben en stellen zich tevreden met een vergoeding die niet hoger

et de la manufacture y relative établie aux Anglaises faubourg St. Marceau à Paris. Le citoyen Edouard Church notre cédant et notre ami nous a dit que vous désiriez faire un établissement de ce genre à Gand. Dans ce cas citoyen nous vous prions de nous marquer vos intentions et de vous expliquer avec nous à ce sujet et de croire que nous sommes très disposés à faire ce qui pour nous peut être agréable toutes fois que vos intérêts s'accordent avec les nôtres... S.A. Gent, Fonds Napoleon de Pauw, L'un des administrateurs de l'Entreprise générale des messageries, (Rue des Victoires Nationales, maison des anciennes messageries) au Citoyen Bauwens à Gand, 12 prairial an 7. Het is ons onbekend of Bauwens op dat aanbod is ingegaan en of hij zich door die uitvindingen heeft laten inspireren.

(13) Schrijven gericht door Lieven Bauwens tot de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810, A.N. Parijs, F 12/533.

(14) Men heeft ten onrechte de proefnemingen van Lieven Bauwens in verband met het mechanisch spinnen van vlas tot het jaar 1794 laten opklommen. Deze vergissing berust op een mislezing van *an II* in plaats van *an 11*. De tekst werd ten andere niet geheel correct afgedrukt (zie L. Varlez, *Les salaires dans l'industrie gantoise. II Industrie de la filature du lin*, Brussel, 1904, blz. XXX). Hij luidt als volgt: *La filature de lin à la mécanique s'est beaucoup améliorée, depuis que l'entrepreneur a trouvé le moyen d'humecter le fil au moment où il se forme. Cette pratique lui donne un degré d'égalité qu'on avait vainement cherché à produire jusqu'à présent. Aujourd'hui ce fil est parfaitement propre à fournir les chaînes destinées à la fabrication de la toile. Gazette Nationale, 20 nivôse an 11 (10 januari 1803), Extrait d'une lettre datée de Gand le 24 frimaire an 11 (15 december 1802).*

(15) Schrijven gericht door Lieven Bauwens tot de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810, A.N. Parijs, F 12/533.

is dan een commissieloon op de verkoop van het vlas, vermeerderd met de kosten van het vervoer naar de markt ¹⁶.

Het getuigt van buitengewone hardnekkigheid vanwege Bauwens dat hij, niettegenstaande dit alles voortging op de ingeslagen weg. Na twee jaar proefnemingen en verbeteringen had hij naar zijn verklaring reeds meer dan 200.000 fr. in de zaak gestoken en was tot de vaststelling gekomen dat de mechanische vlasspinnerij uiteindelijk de ondergang van de ondernemer moest bewerken daar het onderhoud van de machines op zichzelf zoveel kostte als het spinnen met de hand ¹⁷. Hij meende een oplossing te kunnen vinden door vlaskladden, waarvan de prijs zeer laag was als grondstof te gebruiken. Dat was een wanhoopspoging en het resultaat was zo ontgoochelend dat Lieven Bauwens voorlopig van elke verdere poging op dat gebied afzag. Omstreeks 1803 werd vlas nog alleen in het Tuchthuis mechanisch gesponnen; in de private nijverheid was daar voorlopig geen spraak meer van.

De keizerlijke regering verloor nochtans de mechanisatie van de vlasspinnerij niet uit het oog; bij decreet van 7 mei 1810 loofde Napoleon inderdaad een beloning van één miljoen frank uit voor de uitvinder van de beste spinmachine ¹⁸. De aanlokking van zulk fantastisch bedrag bleef ook in de Gentse kringen niet zonder uitwerking. Het zou evenwel een geboren Fransman zijn, met name Joseph André Leopold Gamard, die hier te Gent op het decreet van Napoleon reageerde.

Geboren te Amiens op 28 januari 1777 was hij zich omstreeks 1804 in de Arteveldestad komen vestigen, vermoedelijk ter gelegenheid van zijn huwelijk ¹⁹. Hij trouwde inderdaad op 8 februari 1804 met Françoise Marie Emanuelle Verhegghen, dochter van François Norbert Verhegghen, Gents lijnwaadhandelaar en jarenlang *adjoint-maire* van zijn vaderstad ²⁰ Gamard zelf behoorde eveneens tot een familie van kooplieden. Op het ogenblik van

(16) ... *la concurrence ne peut s'établir avec des fileuses à la main qui n'ont d'autre but que de convertir leur lin en fil, ne fut ce que pour être occupées, ou ne gagner que la commission de la vente du lin et les fraix de la porter au marché...* Eod. loco, zie verder ook: *Observations de Liévin Bauwens sur une lettre de S. Excell. Mr. le Sénateur François de Neufchateau*, blz. 21.

(17) ... *après une dépense de deux cents mille francs je restai convaincu que la filature de lin à mécanique ne pouvait qu'entraîner l'entrepreneur à sa ruine, vu que l'entretien seul des mécaniques devait coûter autant que le prix de la filature à la main*; schrijven van Lieven Bauwens tot de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810. A.N. Parijs, F 12/533.

(18) Zie N. Briavoine, *De l'industrie en Belgique*, dl. I, Brussel, 1839, blz. 362 en verder C. Ballot, *L'introduction du machinisme en France*, Rijsel-Parijs, 1923, blz. 231-232.

(19) Voor zijn geboortedatum zie S.A. Gent, *Bevolkingsregisters*, IVe Sectie, jaar 1815, Boek 8, blz. 143. Over de datum van aankomst van Gamard te Gent bezitten wij geen rechtstreekse gegevens, doch in voornoemd bevolkingsregister van de stad wordt verklaard dat hij op dat ogenblik sedert elf jaar te Gent gevestigd was. Bovendien blijkt uit de huwelijksakte (*Burgerlijke Stand*, Huwelijken, Boek 23, blz. 25, n. 37) dat hij op 8 februari 1804 te Gent gehuisvest was.

(20) Huwelijksakte van 8 februari 1804, zie *Burgerlijke Stand van Gent*, Huwelijken, Boek 23, blz. 25, n. 37; voor verdere biografische gegevens over François Nobert Verhegghen, zie J.E. Nève, *Gand sous la domination française 1792-1814*, Gent, 1927, blz. 104 en 119.

zijn huwelijk stond zijn moeder-weduwe nog steeds aan het hoofd van een handelsonderneming te Amiens.

Men mag met zekerheid aanvaarden dat de jonge echtgenoot een levensbestaan in de handel heeft gezocht, doch het is pas in 1809 dat hij als koopman in lijnwaad in de *Wegwijzer van Gent* wordt vermeld²¹. Zijn schoonvader baatte toen nog steeds zijn eigen handelsbedrijf uit. Wellicht heeft het feit dat hij aldus de concurrent van zijn schoonvader was, hem er toe aangezet om zijn kans te wagen in de proefnemingen waarvoor de keizer een zó hoog bedrag had uitgelooft.

Hoe het ook zij in 1810 kocht hij het hoofdgebouw van het klooster der Kapucijnen op de Reep²². Hij zette zich met hart en ziel aan het werk en schijnt niet zeer veel moeite te hebben ondervonden om er een mechanische vlasspinnerij op te richten. Misschien ontbrak het hem aan de nodige kapitalen; in ieder geval trad hij in vennootschap met een zekere Geusse-Massey, waarvan de herkomst niet met zekerheid is te achterhalen, maar die meer dan waarschijnlijk eveneens uit de streek van Amiens afkomstig was²³.

De firma Gamard-Verhegghen en Geusse-Massey ondervond weldra moeilijkheden van een aard, die de ondernemers blijkbaar niet hadden verwacht. Het spingaren kon mechanisch worden vervaardigd, maar het bleek onmogelijk om een afzet voor de produktie te vinden. De handwevers immers, de enigen die om zo te zeggen in aanmerking kwamen als afnemers toonden zich afwijzend. Dat was een tegenvaller, die had moeten doen nadenken, vooral omdat er geen spraak schijnt geweest te zijn van het toekennen van het uitgelooft miljoen. Tegenover de onwil van de handwevers kwamen de ondernemers op het idee zelf hun spingaren tot lijnwaad te verwerken en gingen er toe over een linnenweverij naast hun spinnerij op te richten. Dat besluit schenen zij lang te hebben overwogen, want het duurde tot in 1812 vooraleer de weverij tot stand kwam.

Van 1810 tot 1812 kende de onderneming van Gamard en Geusse een uitbreiding, die in de ogen van de Gentse zakenwereld als een teken van bloei werd beschouwd. Nog in 1812 wordt in een officieel rapport in zeer gunstige bewoordingen gesproken zowel over de onderneming als over haar toekomstmogelijkheden²⁴. De spinnerij telde op dat ogenblik niet minder

(21) *Wegwijzer van Gent*, 1809, blz. 76.

(22) De koop werd gesloten voor een bedrag van 40.000 fr., waarvan een derde onmiddellijk te betalen was, het tweede derde zes maanden later en het laatste derde een jaar nadien. De verkoper was een zekere Pierre Marie Muguet de Varanges, ontvanger generaal van het departement van de Schelde en regent van de Bank van Frankrijk, die voornoemd gebouw had aangeworven bij de liquidatie van de nationale goederen op 9 messidor jaar XIII (28 juni 1805). Blijkbaar bleef het gebouw ongebruikt, want de verkoper verklaart uitdrukkelijk de overdracht te doen *ainsi qu'il Pa acquis du gouvernement...* R.A. Gent, *Notariaat, Dépôt Nève, notaris Charles Martin De Clercq*, 16 mei 1810, n. 143.

(23) Al onze opzoekingen in verband met Geusse-Massey zijn vruchteloos gebleven. Wij hebben opsporingen gedaan in de *Burgerlijke Stand van Gent, de Bevolkingsregisters, de Wegwijzer, Lijsten van Belastingplichtigen*, enz.

(24) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgaven van 10 december 1812 en 15 oktober 1813.

dan 90 werklieden en in de weverij waren er 60 werkzaam. De produktie werd toen op 35.000 fr. geschat²⁵.

De hele zaak was nochtans fundamenteel ongezond. De oprichting van de mechanische spinnerij was wellicht in beter voorwaarden geschied dan deze, die Lieven Bauwens enkele jaren vroeger hadden verplicht van verdere waaghalzerij af te zien, maar het bleef niettemin een vraagteken of het met de nieuwe mechanisatie beter zou aflopen dan met de voorgaande.

Dat Gamard en Geusse moeite hadden om voor hun produktie een afzet te vinden, wijst ontgensprekelijk op een gebrekkige kwaliteit van hun fabricaat. Het middel waartoe zij hun toevlucht namen, de oprichting van een weverij, was als het ware het risico, dat zij op zich hadden genomen tot het kwadraat vermeerderen. Het staat vast dat Gamard en Geusse hiermee alleen de redding van hun spinnerij op het oog hadden. In een verslag van het stadsbestuur wordt immers woordelijk verklaard, dat de weverij tot stand werd gebracht: ... *plutot dans l'intention de perfectionner la filature par mécaniques que d'organiser des ateliers de tissage...*²⁶.

Het ophopen van het risico heeft zich gewroken. Op 15 december 1812 had Geusse-Massey ingezien hoe gevaarlijk de hele zaak werd en dan ook het besluit genomen de vennootschap te ontbinden²⁷. Gamard daarentegen liet zich niet overtuigen en hield voet bij stek; maar nog geen jaar was voorbij of ook hij moest zich gewonnen geven. Op 11 november 1813 verscheen hij voor de Koophandelsrechtbank van Gent om er een bekentenis van faillissement af te leggen. De rechtbank kon niet anders dan er haar bekrachtiging aan verlenen²⁸. Voor de betrekkelijk jonge ondernemer was dat de genadeslag. Zodra de afwikkeling van het faillissement het hem toeliet, verliet hij Gent en ging zich vestigen in de toenmalige stad van alle mogelijkheden, Parijs. Op 31 oktober 1815 verdween hij voorgoed van het Gentse toneel²⁹.

Het faillissement van Gamard-Verhegghen bleek geen reden om af te zien van de pogingen tot mechanisatie van de spinnerij. Anderen, zoals Vyncke, uit de Baudeloostraat wijdde zich aan dat probleem; deze slaagde er in een *mecanicq tot het spinnen van vlas* te vervaardigen, maar de dood stelde in 1814 een einde aan zijn verdere proefnemingen³⁰.

In datzelfde jaar trad Lieven Bauwens opnieuw in het strijdperk. Na praktisch tot de bedelstaf te zijn geraakt, wierp hij zich in 1814 voor een tweede maal op de mechanische vlasspinnerij. Hij ging daartoe een associatie aan met zijn broer François³¹. Als werktuigkundige werd een zekere

(25) *Eod. loco*, statistische opgave van 15 oktober 1813, n. 63-64.

(26) *Eod. loco*, n. 64.

(27) Gent, Rechtbank van Koophandel, *Registre tenu au greffe du tribunal de commerce à Gand en exécution de la loi de 21 ventôse an 7 coté et parappé... le 27 mai 1800 douze, f° 7 v°*, Acte dissolution - société Gamard et Geusse, 15 décembre 1812.

(28) *Eod. loco*, Gamard jugement de faillite, 11 novembre 1813; en Feuilles d'audience 73, 11 novembre 1813.

(29) S.A. Gent, *Bevolkingsregister*, IVe Sectie, jaar 1815, boek 8, blz. 143.

(30) Zie *Gazette van Gend*, donderdag 7 juli 1814, aankondiging waarbij o.m. een *mecanicq tot het spinnen van vlas* door zijn weduwe uit ter hand te koop werd geboden.

(31) S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw, Mémoire pour Mr Liévin Bauwens, fabricant à Tronchiennes contre le Sr. François Bauwens, particulier à Gand*, blz. 1.

Van der Gucht aangeworven. De bedoeling was aanvankelijk om te Dinant een mechanische vlasspinnerij op te richten, die 50 kgr. garen per dag zou produceren. Maar gezien de oorlogsomstandigheden werd eerst te Gent zelf en naderhand te Drongen in beide katoenfabrieken van Lieven Bauwens tot de uitvoering van het plan overgegaan. De machines aangekocht van Van der Gucht werden er afgewerkt en op punt gesteld. Aldus werden o.m. een werktuig voor de bereiding van het vlas met een doorsnede van zes voet diameter uitgebouwd, naast machines zowel om grof als om fijn te spinnen. Opdat kinderen ze zouden kunnen hanteren werden er kleinere van acht spindels in plaats van acht en veertig vervaardigd. Zelfs weefgetouwen werden opgericht waaronder één voor het weven van beddelakens. In mei 1814 was de zaak, op enkele maanden tijds, reeds zover gevorderd, dat François voorzag: ... *que ... nous viendront aisement à bout de faire avant l'hiver 25 pièces de toiles par semaine* ³². Onderwezen door de ervaringen van hemzelf en van anderen, trachtte Lieven Bauwens bovendien gebruik te maken van de reeds elders bestaande machines. In overleg met zijn broer François, zocht hij omstreeks mei 1814 contact met een zekere Kruckx te Brussel om van hem levering van spinmachines te verkrijgen ³³. In februari 1815 waren de onderhandelingen zover gevorderd dat Kruckx bereid was de machines te leveren en bovendien er zich akkoord mee verklaarde zijn zoon naar Drongen te laten komen om de werklieden op de hoogte te brengen van de bediening der machines ³⁴. Het plan van Lieven Bauwens was goed doordacht. Hij wilde immers de zoon Kruckx het nodige garen laten spinnen om één stuk lijnwaad te weven, teneinde in de werkelijkheid te kunnen nagaan wat de ontworpen zaak kon opbrengen.

De gehele onderneming liep nochtans spaak ten gevolge van een geschil tussen beide broers in maart 1815. Gebruik makend van een afwezigheid van zijn broer, schijnt François Bauwens de gehele installatie die Lieven te Drongen had opgericht te hebben willen verduisteren. Hij deed alle machines uitbreken en gaf bevel deze samen met de voorhanden voorraad garen en linnen naar Gent over te brengen. Lieven Bauwens van zijn kant liet

(32) *Ibidem*, blz. 3, aangehaalde brief van François Bauwens gedateerd 7 mei 1814.

(33) Kruckx zou, naar algemeen beweerd wordt, een oude werkman van Lieven Bauwens zijn geweest, die zich naderhand te Brussel vestigde en zich daar had toegelegd op de fabricage van mechanische spinmachines. Die beweringen kunnen door de bronnen niet met zekerheid bewezen worden. Integendeel in de brieven van Lieven Bauwens waar hij over Kruckx spreekt, wordt met geen woord gezinspeeld op een verhouding van meester tot knecht, die tussen beiden zou hebben bestaan. Dat is al verwonderlijk wanneer men weet hoe graag Bauwens de eer van het initiatief tot uitvindingen voor zich opeiste. Bovendien was Kruckx niet zoals men heeft gezegd een eigenlijk zelfstandig fabrikant van spinmachines. Uit de brieven van Bauwens blijkt immers op onbetwistbare wijze dat Kruckx tot in 1814 in dienst is geweest, maar op het ogenblik dat Bauwens schrijft niet meer met zijn vroegere werkgever verbonden was en dus van dan af zelfstandig kon optreden. Hij bezat vier machines en spon voor zijn oude werkgever. Zijn bedrijf ging er ten andere op vooruit, want omstreeks mei 1814 had hij twee nieuwe machines in gang gezet en nog twee andere in de maak. Zie S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*, Brieven van Lieven Bauwens aan zijn broer François, de eerste zonder datum (1814), de tweede gedateerd: Brussel 14 februari 1815.

(34) *Eod. loco*, brief van Lieven Bauwens aan zijn broer François d.d. 14 februari 1815.

op 8 mei 1815 beslag leggen op alles wat aanwezig was in de werkplaats van François ³⁵. Daarmee trad de betwisting in een rechterlijk stadium en kwam van deze zaak niets meer terecht.

Lieven Bauwens liet zich nochtans door die tegenslag niet ontmoedigen. Tot op het einde van zijn leven toe heeft hij met de hardnekkigheid van de wanhoop de verwezenlijking van de mechanische vlasspinnerij nagestreefd ³⁶. In 1820 nam hij deel aan de tentoonstelling te Gent met een zestal pakjes en vier bobijnen mechanisch gesponnen vlagaren. Ook had hij een stuk *nankin* ingeleverd, insgelijks vervaardigd uit mechanisch gesponnen vlagaren, en waarvoor hij hoopte een bestelling voor het leger te zullen ontvangen. Die hoop ging evenwel niet in vervulling. Later beweerde hij ten onrechte — misschien om de zijnen niet al te zeer te ontgoochelen — een medaille voor de tentoongestelde voorwerpen te hebben bekomen ³⁷.

Sedert 22 juni van datzelfde jaar geassocieerd in de vennootschap „Didelot en Cie” te Parijs voor het spinnen van vlokzijde, moest hij volgens het contract voor zijn aandeel in het kapitaal, behalve zijn werkzaamheid ook machines leveren ³⁸. Daarin waren begrepen de werktuigen voor de mechanische vlasspinnerij, die zich bij zijn afsterven op 22 maart 1822 nog steeds te Gent bevonden. Zijn schoonbroer Bernard de Pauw, bij wie de machines in bewaring waren en die in opdracht van de firma „Didelot en Cie” er een liefhebber voor zocht, verklaart rondweg in een brief aan zijn lastgevers dat hij vreesde nooit een offerte te zullen krijgen, want dat in feite die machines waardeloos waren ³⁹.

Het overlijden van de Gentse zakenman stelde geen einde aan het streven naar mechanisatie van de vlasspinnerij te Gent. Bauwens immers was niet de enige geweest, die zich voor de zaak had ingespannen. Overal zowel in België als in Frankrijk droomde men van die mechanisatie en onvermijdelijk zouden die veelvuldige pogingen op het eind met welslagen worden bekroond.

Enkele jaren na het overlijden van Lieven Bauwens kwamen te Gent andere mechanische vlasspinnerijen tot stand. Omstreeks 1829 kan men er twee aanwijzen, de ene van de gebroeders Ferdinand en Jean Speelman, de andere van een zekere Vincent. Van beide inrichtingen was de eerste de belangrijkste. Gevestigd op de Nederkouter telde zij immers in 1829 acht en veertig arbeidskrachten, waaronder dertig mannen en achttien vrouwen ⁴⁰.

(35) *Eod. loco*, *Fonds N. de Pauw, Mémoire pour M. Liévin Bauwens... contre le Sr. François Bauwens...*, blz. 13.

(36) Nog op 5 december 1821 schrijft Lieven Bauwens aan zijn schoonbroer Bernard de Pauw: ... *Il a été convenu de faire arranger un petit moulin à lin par Van Deweghe...* S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*.

(37) *Catalogue indiquant les noms et domiciles des fabricans du royaume*, blz. 61 en 68; A. Desprechins, *O.c.*, blz. 76.

(38) Zie A. Desprechins, *O.c.*, blz. 75. Onder vlokzijde verstaat men zijde van het buitenste deel van de cocon gesponnen, losser en minder waard dan gewone zijde.

(39) ... *Jusqu'à présent aucun amateur ne se présente. Je crains même ne jamais pouvoir en obtenir une offre, pour vous en dire la vérité ce sont des objets sans aucune valeur...* S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*, brief van Bernard de Pauw aan Mrs. Didelot & Cie te Parijs d.d. 20 april 1823.

(40) *Eod. loco*, *Serie K 2/1*, statistische opgave van 1829.

Reeds op het einde van 1828 beschikte de onderneming over veertien spinmolens met de daarbij behorende voorbereidingswerktuigen. Tot dan was alleen garen gesponnen van *ordinaire fijnte*. De machines werden in beweging gebracht door paarden, die in een tredmolen (manège) liepen⁴¹. Maar de gebroeders Speelman hadden evenwel het plan opgevat aan hun onderneming grotere uitbreiding te geven. Hun bedoeling was nu ook hogere nummers van vlasgaren te spinnen; daarvoor moesten veertien nieuwe spinmolens met toebehoorten aangeschaft worden; terwijl bovendien, om fijn te kunnen spinnen, een gelijkmatige beweging volstrekt noodzakelijk was, die alleen door een stoomwerktuig kon bezorgd worden. Daar de gebroeders Speelman niet over de nodige fondsen beschikten — zij hadden immers hun kapitaal geïnvesteerd behalve in de reeds bestaande onderneming, bovendien ook in een zout- en zeepziederij en in een olieslagerij — richtten zij op 18 november 1828 een verzoekschrift tot de koning om een voorschot van 50.000 gulden uit de kas der Nationale Nijverheid. Op grond van een gunstig rapport werd hen bij Koninklijk Besluit van 22 juli 1829 een voorschot van 30.000 gulden verleend tegen een interest van 3 %, aflosbaar binnen een termijn van tien jaar⁴². Van 1830 af beschikte de onderneming over een stoomwerktuig⁴³.

Kan de mechanische vlasspinnerij van Ferdinand en Jean Speelman maar moeilijk als een eigenlijk grootbedrijf beschouwd worden, die van Vincent was op een nog meer bescheiden schaal ingericht, want omstreeks 1829 stelde hij door de band maar een tental arbeidskrachten aan het werk⁴⁴.

De voornaamste reden, waarom die herhaalde pogingen tot invoering van de mechanische vlasspinnerij te Gent zoniet op een volledige mislukking dan toch op een zeer gering succes uitliepen, was ongetwijfeld van technische aard. De machines van inheems fabricaat waren weinig renderend en schonken geringe voldoening. Evenals voor de katoenindustrie werd ook voor het vlas maar heel wat later, pas rond het jaar 1820, het technisch probleem op afdoende wijze in Engeland opgelost. De Engelse machines en Engelse procédés zullen echter eerst na de bestudeerde periode, met de oprichting van de twee grote Gentse vlasfabrieken „La linière gantoise” en „La Lys” in de Arteveldestad worden ingevoerd⁴⁵.

De gebrekkige produktie aan de onvoldoende techniek te wijten, had bovendien af te rekenen met de psychologie van de handwever, die uit natuur en traditie wantrouwend en zelfs afwijzend stond tegenover die innovatie. Onvolwaardige produktie en vooroordeel bij de handwever werkten aldus samen om de afzet van het machinale vlasgaren tegen te werken.

(41) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie, K.B. van 22 juli 1829 n. 105*, rekwest van „J. Speelman & frère” gericht tot de koning d.d. 18 november 1828.

(42) *Eod. loco*.

(43) *Wegwijzer van Gent* van 1830, blz. 79.

(44) S.A. Gent, *Serie K 7/1, Brevets, prix d'encouragements, primes, récompenses, prêts d'argent, secours depuis l'an XII*, enquête van 1830.

(45) Zie hiervoor het feestschrift uitgegeven door de N.V. „La Lys” ter gelegenheid van de honderdste verjaring van haar oprichting: 1838-1938. *Société Anonyme de la Lys*.

De linnenweverij

In tegenstelling met de lakennijverheid, die de economische grootheid van de Vlaamse steden in de Middeleeuwen bewerkte, heeft de linnenweverij maar een betrekkelijke opgang in de voornoemde steden gemaakt. Weliswaar nam zij, na het verval van de draperie, in belang toe in de steden en inzonderheid te Gent, maar vergeleken met de plattelandsproductie was deze van de stad bijna zonder betekenis.

Op het einde van het Oud Regime was in die toestand niets veranderd. Op het ogenblik dat de Franse revolutionaire legers in de Zuidelijke Nederlanden binnendrongen en definitief het ambachtswezen opruimden, kende men te Gent slechts één enkel ambacht waarin al degenen die vlas verwerkten waren gegroepeerd. Dat ambacht, bekend onder de dubbele benaming „neerijnghe van de wevers” en „de vier geunieerde neeringen van de tijk, lijnwaad, tierentijn en legatuurwevers” bezat nochtans niet het monopolium van de linnenproductie. Daarnaast bestond de zg. „fabrique van alle soorten van gedaemde ende gestreepte lijnwaeten”, die niet aan de corporatieve reglementering onderworpen was en merkwaardigerwijze zelfs niet als een rechtstreekse concurrent van het ambachtsbedrijf werd gevoeld of althans beschouwd, want de helft van de uitbaters van die „fabrique” waren tevens lid van de „neerijnghe der wevers”.

Inderdaad in 1795 waren op een totaal van drie en dertig „fabrikanten” in geruit en gestreept lijnwaad, er zeventien terzelfdertijd ingeschreven in voornoemd ambacht; terwijl anderzijds slechts één enkele *suppoost* van de „neerijnghe der wevers” niet onder de bovengenoemde fabrikanten wordt vermeld ⁴⁶.

Het zou belangwekkend zijn te kunnen uitmaken of laatstgenoemden daadwerkelijk naast hun „fabrique” ook het ambachtsbedrijf uitoefenden. Het is immers niet uitgesloten dat zij zich om de een of andere reden in de „neerijnghe der wevers” lieten inschrijven, zonder daarom werkelijk ambachtswever te zijn. Men mag aanvaarden dat zij in feite alleen een voorzorgsmaatregel hebben genomen voor het geval dat zij zich in de noodzakelijkheid zouden bevinden om over te gaan tot het vervaardigen van wefels waarvan de productie door het ambacht geregeld was.

Op het einde van het Oud Regime hadden de „fabrikanten van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” — naar een statistische opgave van 1795 — in totaal 991 arbeidskrachten in dienst, waaronder 504 mannen, 54 vrouwen en 433 jongens. In die opgave wordt geen onderscheid gemaakt tussen de eigenlijke wevers en diegenen die het voorbereidingswerk deden of die de wevers bij de uitoefening van hun taak ter zijde stonden. De fabrikanten produceerden gemengde stoffen, waarin zij behalve vlas ook wol of katoen verwerkten. Merkwaardigerwijze vormden zij zonet de belangrijkste, dan toch de talrijkste groep in de toenmalige Gentse industrie en kwamen nog vóór de textieldrukkers te staan, die slechts over 881 arbeiders be-

(46) Men vergelijkte hiervoor: „*Liste des fabriquants en toilles rayées et en carreaux qui se trouvent dans la commune de Gand...* (1795), S.A. Gent, Serie K 2/1, met de *Wegwijzer van Gent* van datzelfde jaar, blz. 86.

schikten.

De politieke moeilijkheden en het krijgsgeweld, die de overgang van het Oud Regime naar de hedendaagse periode kenmerkten, zijn ook voor hen noodlottig geweest. Weliswaar hebben de „fabrikanten van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” zich op een tweetal uitzonderingen na weten te handhaven, maar hun produktie was met ongeveer twee derden gedaald. Dit blijkt reeds uit het feit dat zij in 1795 nog slechts over 397 werkkrachten beschikten; terwijl ook de aankoop van hun grondstoffen op meer dan twee derden werd teruggebracht ⁴⁷.

Preciese gegevens omtrent de evolutie in de daaropvolgende jaren ontbreken, zodat het niet mogelijk is met nauwkeurigheid aan te geven of, en in welke mate die achterstand opnieuw ingewonnen werd. Wat er ook van zij, in een statistiek uit het jaar (1808) wordt alleen gewag gemaakt van zeven ondernemingen met in het geheel twintig arbeidskrachten; daaraan wordt toegevoegd dat deze laatsten in de voorgaande jaren (années précédentes) ten getale van 150 waren. In de *Wegwijzer van Gent* van datzelfde jaar worden intengendeel twaalf „fabriquen van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” vermeld, wat meer in overeenstemming is met de statistiek van het jaar (1813) die hetzelfde aantal ondernemingen aangeeft met in totaal 57 werklieden ⁴⁸.

Wij hebben er reeds op gewezen dat de statistische gegevens niet altijd tot het uiterste betrouwbaar zijn ⁴⁹. Zo zijn er ook voor het jaar 1816 twee statistieken voorhanden, beiden opgesteld door het stadsbestuur van Gent. Volgens de ene werden twaalf „fabriquen van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” geteld met 59 arbeidskrachten, volgens de andere vijftien ondernemingen met 80 werklieden ⁵⁰.

Naar die gegevens beleefde de lijnwaadindustrie tussen 1813 en 1816 een heropleving. Deze laatste komt ten dele overeen met de stijging van het aantal stukken linnen, die in die jaren op de markt te Gent werden verhandeld. Zij werd gevolgd door een nieuwe daling, die reeds in het tweede semester van 1816 aanving ⁵¹.

(47) S.A. Gent, *Serie K 2/1, Liste des fabriques en toilles rayées*.

(48) *Eod. loco*, statistische opgaven van 1808 en 1813, *Wegwijzer van Gent* van 1808, blz. 316.

(49) Zie H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot een kritische studie over de nijverheidsstatistieken uit de jaren 1795-1846*. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, dl. CXXVI (1960), blz. 1-60.

(50) Zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgaven van 1816.

(51) Op de markt te Gent werden tussen 1812 en 1817 het volgende aantal stukken verhandeld :

Jaren	1e Semester	2e Semester	Totalen
1812	33.101	24.756	57.857
1813	44.652	29.379	74.031
1814	32.581	38.991	71.572
1815	39.959	38.306	78.265
1816	41.398	15.525	56.923
1817	32.573	24.439	57.012

Zie S.A. Gent, *Serie K 20/2 en L 63/2*.

Uit de statistiek van het jaar 1819 blijkt inderdaad dat er te Gent op dat ogenblik maar zeven „fabrikanten” van geruit en gestreept lijnwaad meer waren. Zij hadden twintig knechten en hetzelfde aantal „jongens” in dienst ⁵².

De volgende statistische opgave slaat op het jaar 1824. In dat jaar werden zes ondernemingen met twintig arbeiders geteld; terwijl in 1829 er maar vijf meer zouden zijn, die echter over dertig werklieden beschikten ⁵³.

In de *Wegwijzer van Gent* voor datzelfde jaar evenals voor het jaar 1830 komen daarentegen de namen van zeven ondernemingen voor; terwijl in 1835 er nog steeds zes overblijven ⁵⁴. Bovendien is er verschil tussen de statistieken en de *Wegwijzer van Gent* wat de opgegeven namen betreft. Zo wordt bijvoorbeeld in 1829 Antheunis op het Klein Meerhem in de statistische opgave van dat jaar als fabrikant van geruit en gestreept lijnwaad vermeld, maar zijn naam komt niet in de *Wegwijzer* voor. Omgekeerd komen de namen van Balfour in de Brabantdam, Rynvaen in de St.-Lievensstraat en Segers op de Voormuide wel in de *Wegwijzer* voor, maar worden niet in de statistiek opgegeven.

Zijn de numerieke gegevens waarover men beschikt dus niet volledig betrouwbaar, toch is het onbetwistbaar dat die bedrijfstak in de behandelde periode een felle achteruitgang boekte. Nieuwe namen komen slechts bij uitzondering voor; wel gebeurt het dat de zoon het bedrijf van zijn vader voortzette, zoals b.v. in het geval van Rysnaer, maar verschillenden gingen naar de katoenindustrie over, die meer mogelijkheden bood en voor wie vooraan een grootser toekomst was weggelegd ⁵⁵.

Dit was ook het geval met de eigenlijke linnenwevers. Hoger werd reeds aangetoond dat de leden van het oude ambacht der linnenwevers, die in de Franse Tijd bekend blijven onder de benaming van „tijk- en linnenwevers” in werkelijkheid nagenoeg allen terzelfdertijd „fabrikanten” van geruit en gestreept lijnwaad waren ⁵⁶. In 1810 worden zij voor het laatst vermeld in de *Wegwijzer*. In de daaropvolgende jaren zijn dan ook geen eigenlijke linnenwevers meer te Gent bedrijvig, met uitzondering van degenen die in de onderneming van Gamard-Verhegghen werkzaam waren en waarover wij reeds hoger uitvoerig hebben gehandeld. In de statistiek van 1812 wordt dit ten andere uitdrukkelijk bevestigd in volgende bewoordingen: ... *il n'y a jusqu'à présent aucun tisserand en toiles de lin en ville, tout se fait à la campagne*. ⁵⁷. En in 1813 herhaalt de burgemeester van Gent, in antwoord op een schrijven aan de prefect van het Scheldepartement, die nogmaals op een volledige opgave van het aantal linnenwevers aangedrongen had: ... *que les tisserands qui travaillent chez eux et qui sont en ce moment en très grand nombre ne tissent tous que de toiles de coton ou de calicots pour*

(52) *Eod. loco*, Serie K 2/2, Gemeente opgave der fabryken en werkwinkels binnē (Gent) op den 31sten december 1819.

(53) *Eod. loco*, Serie K 2/1, statistische opgaven van 1824 en 1829.

(54) *Wegwijzer van Gent*, 1829, blz. 245; 1830, blz. 311; 1835, blz. 381.

(55) Dit is o.m. het geval met Antheunis, Balfour, Dierman, Godefroy, Hebbelinck, Neyt, Segers.

(56) Zie hoger, blz. 11.

(57) S.A. Gent, Serie K 2/1, statistische opgave van 1812.

*compte des différentes fabriques de cette ville...*⁵⁸.

Jarenlang wordt van linnenwevers te Gent geen gewag meer gemaakt; noch in de statistiek van 1816, noch in die van 1819, noch in die van 1824 is er spraak van. Men is dan ook verrast door een statistische opgave van 1825, die niet minder dan 373 getouwen in werking voor het weven van linnen aangeeft, en 61 anderen voor het weven van stoffen, waarin vlas of hennep wordt *vervrocht*⁵⁹.

Daar het voor de hand ligt dat deze 434 getouwen reeds in 1824 te Gent aanwezig zoniet werkzaam waren, moet die opgave waarschijnlijk aan een wijziging in de telling toegeschreven worden, doch welke precies die wijziging geweest is, kan men op grond van de voorhanden bronnen niet nader bepalen. Waren het huiswevers die door de vroegere tellingen verwaarloosd waren, of moet men eenvoudig aan een vergissing van de tellers denken? Niets laat toe een afdoend antwoord te geven. In ieder geval wordt in de latere statistische opgave van 1829 geen gewag meer van die wevers gemaakt. Wel kan men nog enkele jaren nadien te Gent nog steeds 150 à 200 linnenwevers aanwijken, maar allen zijn in 1831 zonder werk⁶⁰.

Terwijl men te Gent in het eerste derde van de XIXe eeuw met verbeteren volharding streeft naar de mechanisatie van het vlasspinnen, schijnen nageoeg geen pogingen ondernomen te zijn om het probleem van het mechanisch weven op te lossen. Wel verzocht in 1813 een zekere Schaumans uit Gent om een brevet voor 25 jaar voor een uitvinding; maar het is niet duidelijk of het een eigenlijk mechanisch weefgetouw betrof, dan wel een soort hulpwerktuig, vermits hij zich als volgt uitdrukte: ... *un brevet d'invention de 25 années d'une machine propre à diminuer la main d'œuvre du tissage de lin...*⁶¹. Zelfs in de bedrijven van Gamard-Verhegghen en van Lieven Bauwens is dat blijkbaar niet het geval geweest; men weet dat zij aan hun mechanische vlasspinnerij naderhand een weverij hebben toegevoegd, maar geen enkele aanwijzing in de bronnen laat toe te veronderstellen dat ook dit mechanisch gebeurde. Pas in de tweede helft van de XIXe eeuw zal aan de suprematie van het handweven afbreuk worden gedaan.

De linnenblekerij

De wever leverde het linnen in ruwe toestand af, de koopman nam het bleken voor zijn rekening. Dit gebeurde in de stad zelf, waar een uitgebreid blekersbedrijf sedert de XVIIIe eeuw tot ontwikkeling was gekomen⁶².

Op het einde van het Oud Regime telde men te Gent een twintigtal

(58) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, nr. 1658, brief van de burgemeester van Gent aan de prefect van het Scheldepartement d.d. 7 september 1813.

(59) S.A. Gent, *Serie K 2/1, Staat van het getal thans in werkzaamheid zijnde weefgetouwen binnen de stad Gent* (dossier J.J.).

(60) *Eod. loco*, brief van de „chef de la police” tot de burgemeester en schepenen van de stad Gent d.d. 28 september 1831 (dossier LL).

(61) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, nr. 1654, rekest van Schaumans om toekenning van een brevet d.d. 12 oktober 1813.

(62) E. Sabbe, *Histoire de l'industrie linière en Belgique*. Brussel, 1945, blz. 34 (Collection Nationale).

lijnwaadblekerijen, die in de eerste jaren van de XIXe eeuw nog in aantal toenamen. Zo vermeldt de *Wegwijzer van Gent* voor de jaren 1806-1807 drie en twintig ondernemingen. In de statistische opgave van 1808 wordt slechts gewag gemaakt van 14 blekerijen, alhoewel in de *Wegwijzer* van datzelfde jaar en ook in het volgende jaar nog steeds de namen van 23 lijnwaadblekers voorkomen ⁶³.

Toch lijdt het geen twijfel dat de teruggang van de blekerij uit het jaar 1808 dateert; vermits haar lot innig samenhangt met dat van de linnenindustrie en de lijnwaadhandel, die beiden van voornoemd jaar af achteruitgang boekten. Voor de marktverkoop te Gent zijn de cijfers duidelijk; in 1807 werden 93.157 stukken ter markt gebracht, in 1808 niet meer dan 70.389 stukken hetzij een vermindering van 24,4 % ⁶⁴. In de linnenblekerij zelf viel het aantal arbeidskrachten van 277 terug op 159, hetzij een vermindering van 42,6 %. De *Wegwijzer van Gent* voor het jaar 1812 vermeldt nog steeds de namen van 18 lijnwaadblekers; de statistische opgave van datzelfde jaar integendeel slechts 6 met in totaal 120 arbeidskrachten. Moet men daaruit tot de onnauwkeurigheid van de statistiek besluiten of werd alleen rekening gehouden met de ondernemers, die daadwerkelijk hun werkzaamheden voortzetten, terwijl de anderen misschien voorlopig zonder bezigheid waren? De opgave van 1816 is zelfs formeel en bevestigt uitdrukkelijk dat de linnenblekerij te Gent tot op een derde werd teruggebracht; in dat jaar zouden er acht ondernemingen zijn geweest met 88 werklieden. In de *Wegwijzer* werden nog steeds 18 lijnwaadblekers opgetekend. Voor het jaar 1819 is er meer overeenstemming tussen de *Wegwijzer* en de statistiek. Volgens de eerste waren er op dat ogenblik 16, volgens de tweede 13 bedrijven, die gezamenlijk 73 volwassenen en 5 kinderen te werk stelden. In 1824 was het aantal ondernemingen geslonken tot 10 volgens de *Wegwijzer* en tot 8 volgens de statistische opgave, terwijl het aantal werklieden tot 58 werd teruggebracht ⁶⁵. In de volgende jaren bleef het aantal lijnwaadblekerijen schommelen tussen 6 in 1830 en 12 in 1835. Volgens de *Enquête* over de linnenindustrie zouden er te Gent in 1840 maar drie bedrijven meer zijn geweest ⁶⁶.

Ondanks het verschil in de opgaven van de statistieken en van de *Wegwijzer* van Gent mag men met zekerheid besluiten dat de lijnwaadblekerij te Gent de algemene ontwikkelingslijn van de lijnwaadhandel heeft gevolgd, en dus een eerste opwaartse beweging heeft gekend tot 1808; van dat ogenblik af heeft zij in brede trekken beschouwd achteruitgang geboekt.

Voor het bleken waren twee methodes bekend. Enerzijds de oude beproefde methode, deze van het natuurlijke bleken op de weide met behulp van potas; anderzijds het kunstmatig bleken bij middel van chloor en

(63) *Wegwijzer van Gent*, 1808, blz. 86; 1809, blz. 88.

(64) S.A. Gent, *Serie K 20/2* en *L 63/2*.

(65) Zie voor deze verschillende statistische opgaven: S.A. Gent, *Serie K 2/1* onder de respectieve data.

(66) *Enquête sur l'industrie linière*. Ministère de l'Intérieur, direction de l'industrie, dl. II, z.p.z.j. (1841), blz. 287.

soda⁶⁷. Tot op het einde van de bestudeerde periode toe werd nog steeds de voorkeur gegeven aan de aloude bleekmethode. Daarbij geschiedde het bleekproces weliswaar veel trager, maar het resultaat was onfeilbaar. Het enige verschil met vroeger was, dat meer gebruik werd gemaakt van melk. Het grootste bezwaar bij deze methode lag in het feit dat het natuurlijk bleken alleen gedurende een gedeelte van het jaar kon gebeuren; meer bepaald in de zomermaanden of, zo het weder meeviel, ook gedeeltematig in het voor- en najaar. Voor de chloormethode bestond dat bezwaar niet, het bleken geschiedde bovendien veel sneller, doch niet zonder nadelen. Meer dan eens werd het linnen beschadigd of bleek het tenminste naderhand veel minder deugdzaam te zijn. Met soda had men toen nog niet meer dan enkele proefnemingen gewaagd.

Het is niet met zekerheid uit te maken welk procent van het opgekochte linnen de Gentse handelaar liet bleken. Een verslag over het jaar 1812 meldt dat er toen nog tussen de 18 à 20.000 stukken te Gent werden gebleekt niettegenstaande de achteruitgang van de linnenhandel op dat ogenblik. Daar de verkoop op de markt in dat jaar 57.857 stukken bedroeg, mag men wellicht het aantal gebleekte stukken op nagenoeg een derde schatten⁶⁸. Voor latere tijd ontbreekt iedere aanduiding.

Het valt evenwel niet te betwijfelen dat de overgrote meerderheid van het linnen ongebleekt aan de man werd gebracht. Op de markt te Gent immers werd in hoofdzaak lijnwaad van gewone kwaliteit verkocht. Bij de grove lijnwaadsoorten als de *presillas*, de *brabantillos* en de *brines* of *gantes crudos*, die het hoofdbestanddeel van de markt uitmaakten, kwam hoegenaamd geen bleken van pas. De betere soort *brabantes* werd voor de helft, het fijne lijnwaad bekend onder de benaming *floretten* geheel en soms zelfs tot driemaal toe gebleekt⁶⁹.

(67) Interessante bijzonderheden omtrent de aangewende bleekmethode in het begin van de XIXe eeuw vindt men bij Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, Parijs, jaar XIII. Heruitg. door P. Deprez, *Maatsch. voor Gesch. en Oudh. te Gent*, 1960, blz. 167-168. *Presque toutes les toiles du pays se blanchissent encore sur le pré. Voici la méthode employée; elle est très simple, et paraît peu susceptible d'amélioration. De grandes cuves sont destinées à les recevoir: on y jette, pendant à-peu-près douze heures, de la lessive faite avec de la potasse de Danzig ou de Hongrie; on emploie même aujourd'hui celle de l'Amérique, moins chère que celle du nord; ensuite, on étend la toile sur l'herbe dans les prairies; on l'y arrose pendant trois jours de suite, sans permettre qu'elle devienne sèche; on la fait bien laver dans de l'eau froide et très-claire. Ces opérations sont répétées jusqu'à ce qu'on ne trouve plus dans la toile aucune trace de matière étrangère. On la plonge ensuite dans le petit lait jusqu'à ce qu'elle ait atteint le degré de blancheur dont elle est susceptible. Enfin on la sèche, et l'opération est terminée. On est instruit ici des procédés de M.M. Chaptal et Bertholet; mais on ne s'en sert pas encore pour ainsi dire. On est étonné de cette lenteur à adopter des méthodes extrêmement promptes et économiques, quand d'ailleurs elles aideroient à rendre à l'agriculture l'entier usage des vastes prairies que l'on couvre de ces toiles...* Men vergelijkte verder: *Enquête*, dl. II, blz. 287-289.

(68) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgave voor 1812, n. 73.

(69) *Enquête*, dl. II, blz. 262. Voor de beschrijving van die verschillende lijnwaadsoorten zie: H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeude burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel, 1952, blz. 200-202. (*Verh. v.d. Kon. Vl. Acad. voor Wet., Lett. en Sch. Kunst. v. België, Klasse der Lett.*, jg. XIV, n. 17).

De garentwijnderij

In vergelijking met de linnenproductie nemen de aanverwante nijverheden een meer ondergeschikte plaats in. Onder de nijverheden komt de garentwijnderij het eerst in aanmerking. Zij legde zich toe op het dubbelen van garen. De produktie werd behalve voor naaiwerk ook, en in niet onbelangrijke hoeveelheid aangewend voor het vervaardigen van kant.

In de stad waren de garentwijnders één van de aanzienlijkste groepen in de vlasnijverheid. Naar een opgave van 1795 waren er te Gent vóór de oorlog 36 vrije meestergarentwijnders werkzaam met in totaal 388 arbeiders. Hun produktie bedroeg 239.280 pond hetzij 119.640 kgr.⁷⁰

De oorlog veroorzaakte een ernstige crisis in de garentwijnderij. In 1795 waren de vrije meesters nog altijd ten getale van 36, doch zij hadden nog slechts 287 arbeiders aan het werk en hun produktie was gedaald tot 104.160 pond hetzij 52.080 kgr. Een van de belangrijkste ondernemers in die nijverheidstak met name B. De Rudder, die vóór de oorlog 30.000 pond garen per jaar verwerkte en 40 arbeiders in dienst had, had zijn produktie en zijn personeel kunnen behouden. Bij de meesten daarentegen was de produktie tot op de helft en zelfs lager teruggevallen; terwijl ook het aantal werklieden verhoudingsgewijze was verminderd⁷¹.

In de statistiek van 1808 worden alleen nog 10 meestergarentwijnders vermeld met in totaal 80 arbeiders; er wordt bijgevoegd dat enkele jaren vroeger er nog 166 werklieden in de garentwijnderij bedrijvig waren⁷².

Naar alle waarschijnlijkheid hebben die statistieken alleen rekening gehouden met de garentwijnders, die met loonarbeiders werkten, want volgens de Wegwijzer van de stad Gent waren er in de jaren 1795 en 1808 respectievelijk 56 en 29 meestergarentwijnders⁷³

In de *Wegwijzer van Gent* kan men zeer duidelijk nagaan hoe het aantal garentwijnders van jaar tot jaar verminderde, en daar de namen opgegeven zijn, hoe die vermindering veroorzaakt werd door het verdwijnen van de bestaande bedrijven. Ziehier ten andere in vorm van tabel de voornaamste gegevens over de garentwijnderij die wij hebben kunnen verzamelen⁷⁴.

(70) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Tabel van de „vrije meesters gaarentwijnders dezer stad Gend”, 26 pluviöse jaar III (1795).

(71) *Eod. loco*.

(72) *Eod. loco*, statistische opgave van 1808.

(73) *Wegwijzer van Gent*, 1795, blz. 99; 1808, blz. 87-88.

(74) De tabel werd opgesteld volgens de statistische gegevens voorhanden op het Stadsarchief te Gent, zie aldaar *Serie K 2/1*, passim, verder aangevuld met de gegevens uit de *Wegwijzer van Gent*, zie aldaar onder de rubriek *garentwijnders*.

JAAR	MEESTERS		WERKLIEDEN	PRODUKTIE in £
	Statistieken	Wegwijzer		
1792		56		
vóór 1795	36		388	239.280
1795	36	56	287	104.160
1801		41		
1805		31		
vóór 1808			166	
1808	10	29	80	
1810		27		
1813	4	21	40	
1815		16		
1816	4	16	40	
1820		12		
1825		8		
1830		7		
1835		5		

Die tabel wijst duidelijk de geleidelijke ondergang van de Gentse garentwijnderij aan. Van betekenis is vooral dat practisch geen jongere krachten zich nog aangetrokken voelden tot het meesterschap. Het bedrijf werd dus blijkbaar louter uit traditie en gebrek aan aanpassingsvermogen in het leven gehouden en zal normaal verdwijnen met de laatste meester-garentwijnder.

De lintweverij.

Het garen dat door de twijnders vervaardigd werd, diende in hoofdzaak tot grondstof voor de lintweverij en de kantproductie. De lintweverij, die het te Gent nooit tot een hoge bloei heeft gebracht, vertoont dezelfde vervalcurve als de garentwijnderij. In 1801 bedroeg de produktie nagenoeg 1.200.000 fr. en schijnt voor het grootste deel samengetrokken te zijn door één enkele nijveraar, die meer dan 200 personen te werk stelde ⁷⁵.

Tot in 1807 was er zelfs een uitbreiding waar te nemen. Een verslag van dat jaar verklaart immers woordelijk: *Cette fabrication devient plus importante qu'elle n'était il y a quelques années* ⁷⁶, en uit de *Wegwijzer van Gent* blijkt inderdaad dat het aantal ondernemingen, die bij de aanvang van de XIXe eeuw ten getale van zes waren, in 1807 tot acht waren gestegen ⁷⁷.

Daarna begon de teruggang. In 1808 was het aantal werklieden dat vroeger 202 bedroeg tot 117 gedaald ⁷⁸. In 1816 worden nog slechts 5

(75) A.N. Parijs, F 12/631. *Statistique industrielle*, verslag over het departement van de Schelde.

(76) *Eod. loco* F. 12/1567. *Manufactures. Statistiques. Ain-Moselle, an IX - 1807*, verslag over het departement van de Schelde.

(77) *Wegwijzer van Gent*, 1807, blz. 81.

(78) A.N. Parijs, F 16/1000, *Dépôts de mendicité, Département de l'Escaut. Etat du nombre des individus occupés dans les fabriques et manufactures.*

ondernemingen vermeld met in het geheel 20 werkkrachten. De ontwikkelingsgang in de lintweverij blijkt uit de volgende tabel ⁷⁹:

Jaar	Ondernemingen Statist. Wegwijzer	Werklieden	Productie	Opmerkingen
1801	6	meer dan 200	1.200.000 fr.	1 inrichting met meer dan 200 werklieden
1805	8			
1807	8	[202]	1.200.000 fr.	
1808	3	8		
1811	5	73	60.000 fr.	
1812	5	60	50.000 fr.	
1816	5	4	20	
1825		8		
1830		7		
1835		5		

Met 5 inrichtingen, die in het geheel 20 arbeiders te werk stelden, heeft de lintweverij te Gent praktisch haar ondergang bereikt. Er is in het vervolg weliswaar nog spraak van lintwevers en lintweverij te Gent, maar de produktie schijnt er in hoofdzaak een tak geworden te zijn van zekere wol- of katoennijveraars. Zo heeft Sibille, die een belangrijke rol in de Gentse wolnijverheid vervulde, zich ook op de lintweverij toegelegd; terwijl Banneville, die reeds vóór 1811 als lintwever gevestigd was, in 1810 tevens wordt vermeld als katoenspinner en -wever ⁸⁰.

In de lintweverij zijn er dus blijkbaar door de meest ondernemende krachten uitwegen gezocht hetzij in de katoen- hetzij in de wolnijverheid. Er zijn nochtans lintwevers geweest die hardnekkig aan het oude bedrijf hebben vastgehouden en evenals bij de garentwijnders hun beroep zijn blijven uitoefenen uit gebrek aan aanpassingsgeest en uit traditie. Zo wordt in 1824 een zekere Albert Schrijver in de Slijpstraat als lintwever vermeld. Zijn gehele bedrijf hield hij aan gang met de hulp van één enkele werkman ⁸¹.

(79) De tabel is gesteund op statistische gegevens voorkomend in het S.A. Gent, *Serie K 2/1* en in de A.N. Parijs, *F 12/631*, *F 12/1567*, *F 16/1000*, die verder werden aangevuld met gegevens uit de *Wegwijzer van Gent*. In de statistiek van 1808 wordt vermeld *nombre d'ouvriers qu'elles (de lintweverijen) occupaient dans les années précédentes*: 202. Dit cijfer hebben tussen vierkante haakjes geplaatst en ingevuld bij het jaar 1807.

(80) Zie over Sibille: H. Coppejans-Desmedt, *Pogingen tot opbeuring van de Gentse wolnijverheid bij de aanvang van de XIXe eeuw*. In: *Hand. v.d. Maatsch. voor Gesch. en Oudb. te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XXI, 1967, blz. 166 e.v. Men vergelijkte verder S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Algemene tabellen voor de jaren 1811 en 1812 en statistische opgave van 1810.

(81) *Eod. loco*, *Naamlijst der fabrikanten binnen den 3den wijk op den 10den december 1824 bestaende, het soort van fabrikatie en het getaal hunner werklieden*.

De kantproduktie.

In tegenstelling met de lintweverij is de kantproduktie vrij belangrijk. In een statistiek van het jaar X (1802) wordt het aantal kantwerksters te Gent op 1000 à 2000 geschat. Zoals een verslag van datzelfde jaar het nadrukkelijk zegt worden de kanten doorgaans aan huis geklost: *Chaque dentellière travaille en son particulier, reçoit le fil, le patron et le parchemin par ceux pour qui elle travaille et s'engage de fournir les aunages demandés*⁸². Slechts uitzonderlijk en dan meestal in de scholen en in de weeshuizen werd kant in gemeenschap gemaakt⁸³. Dat is ten andere begrijpelijk: het klossen van kant was uiteraard individueel werk en was ongeschikt voor een fabriekmatige inrichting. Iedere kantwerkster had haar eigen kussen en moest op eigen krachten haar werk uitvoeren.

Het cijfer van de 1000 à 2000 kantwerksters, die in 1801 werkzaam waren, schommelt weinig tot aan het einde van het Frans Bewind. Nochtans in 1808 worden zij op 1350 geschat⁸⁴. In 1812 wordt verduidelijkt dat ongeveer 300 kantwerksters aan bepaalde Gentse handelaars verbonden zijn en regelmatig voor hen werkten, terwijl de 800 overigen niet in dat geval verkeerden. Volgens diezelfde gegevens wordt de waarde van de produktie van de 300 beroepskantwerksters op 120.000 fr. geschat en die van de 800 anderen op 250.000 fr.⁸⁵. Dat maakt een jaarlijks produktiegemiddelde van 400 fr. voor de eerstgenoemden, en van 312,50 fr. voor de laatstgenoemden. Men mag daaruit besluiten dat onder de 800 kantwerksters die niet bestendig voor dezelfde handelaars werkten, de grote meerderheid practisch de gehele dag over hun kantkussen gebogen zaten.

In 1816 onderging de kantnijverheid een crisis. Als oorzaken ervan worden aangegeven de belasting van 15 %, geheven op de invoer in Frankrijk en — wat nog erger was — het importverbod vanwege Engeland. In feite lag aan de grond van de crisis de algemene conjunctuur van dat ogenblik.

Niettegenstaande de ongunstige toestand telt men in 1816 nog 246 kantwerksters die bestendig voor Gentse handelaars werkten. Jammer genoeg geeft men niet het cijfer van de overige kantwerksters, maar naar alle waarschijnlijkheid zijn deze de eerste slachtoffers geworden van de crisis en is zoniet hun aantal dan toch hun produktie aanzienlijk gedaald⁸⁶.

Dat het nochtans niet alleen de conjunctuur was na de val van het keizerrijk, die de kantnijverheid te Gent een gevoelige knak gaf, blijkt uit de verdere ontwikkeling. In 1824 telde men te Gent nog slechts 90 werksters, die bestendig voor handelaars kant klossen⁸⁷.

Merkwaardig en eigen aan de inrichting van die industrie is, dat het

(82) *Eod. loco*, pluviöse jaar X.

(83) *Les ateliers qui existent sont dans les écoles et surtout dans les hospices d'orphelins. Eod. loco.*

(84) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, n° 1654/3.

(85) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgave van 10 december 1812.

(86) *Eod. loco*, *Tableau statistique des fabriques, trafics et manufactures existant dans l'arrondissement de Gand*, n° 59 (1816).

(87) *Eod. loco*, statistische opgave van 1824.

aantal kooplieden niet steeg of daalde in evenredigheid met het aantal kantwerksters. In 1796 telde men te Gent 37 handelaars, in 1800 was hun aantal verminderd tot 29 maar bleef in de daaropvolgende jaren nagenoeg stationair, in 1820 waren zij nog ten getale van 27. In 1830 waren er nog steeds 22⁸⁸.

De uitleg voor de discordantie tussen het aantal kanthandelaars en het aantal kantwerksters is te vinden in het feit dat het kantklossen niet uitsluitend te Gent, maar ook — en in een niet onbelangrijke mate — op het platteland beoefend werd, al vermeldt het verslag van 1802 dat in de onmiddellijke nabijheid van Gent de meeste meisjes, die voor het kantklossen in aanmerking zouden kunnen komen, zich aan het spinnen wijdden⁸⁹.

De tulle industrie

De kantnijverheid onderging in die hele periode niet de minste technische wijziging. Nog jarenlang was dat het geval en het zal pas in de XXe eeuw zijn dat de vooruitgang van de techniek de ingewikkelde nabootsing van de echte gekloste kant mechanisch zal kunnen verwezenlijken. Men houde daarbij in het oog dat op het einde van de XVIIIe eeuw behalve de gekloste kant ook tullevormige produkten van allerlei aard onder de naam kant doorgingen. In werkelijkheid gold het hier produkten die *à jour* geweven werden en die vooral dienden tot opsmuk van klederen, behangsels en dergelijke meer. Met de gekloste kant hadden die weefsels weinig gemeens. Weliswaar dienden sommige soorten ervan ter vervanging van de gekloste kanten en werden zij dan vooral gebruikt in de volksklasse; maar zowel om de produktietechniek als om de bedrijfsinrichting moet men ze duidelijk van de fabricatie der echte kanten onderscheiden.

Het weven van tulle en soortgelijke produkten was te Gent niet onbekend, maar gebeurde er nog tot in de eerste decennia van de XIXe eeuw uitsluitend met handgetouwen. Machines om tulle mechanisch te weven bestonden toen reeds in Engeland, doch waren te Gent nog niet ingevoerd geworden.

Pas omstreeks 1822 werd een ernstige poging aangewend om ook alhier de mechanische produktie van de zg. geweven kanten, tulle of bobinetten in te richten. In dat jaar werd de eerste machine om mechanisch tulle te weven te Gent stuksgewijze door Engelse onderdanen zelf geïntroduceerd. Zij diende als model voor de vervaardiging van andere en was — volgens de verklaring van haar importeurs — een produkt van hun eigen uitvinding, zodat zij in Engeland er zelfs een octrooi op hadden. Ten gevolge van moeilijkheden van persoonlijke aard hadden zij evenwel besloten naar het vasteland over te komen om zich meer bepaald te Gent te vestigen⁹⁰.

(88) *Wegwijzer van Gent*, 1796, blz. 59; 1800, blz. 13; 1820, blz. 121-122; 1830, blz. 298.

(89) ... *dans les environs de Gand elles (les filles) fillent (1) le lin pour la fabrication des toiles*, zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*, pluviöse jaar X.

(90) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie*, K.B. 5 maart 1825, nr. 173, Consideration en advies van de Minister voor de Nationale Nijverheid en de Koloniën.

Aanvankelijk waren zij met zijn drieën en hadden er op 1 januari 1824 een vennootschap opgericht onder de sociale benaming „Ensor, Gamble en Compagnie”. James Ensor was de financier in de zaak: zijn inbreng werd op 40.000 fl. Nederlands bepaald. John Gamble moest boven een bijdrage van 12.500 fl., zijn beste krachten wijden aan de zaak en er actief in optreden. De derde vennoot ten slotte, William Powell, was de eigenlijke technische leider. Hij was niet gehouden een geldelijke bijdrage te leveren, maar moest voor de goede gang van de zaak instaan ⁹¹.

Daar John Gamble zijn verplichtingen niet na kwam, werd hij uit de associatie gesloten en werd de vennootschap op 1 januari 1825 omvormd. Het bedrijfskapitaal werd aanmerkelijk verhoogd. De inbreng van James Ensor werd verdubbeld en dus op 80.000 fl. gebracht. In tegenstelling met de vroegere overeenkomst moest William Powell thans ook kapitaal inbrengen, ten bedrage van 30.000 fl. De vennootschap werd afgesloten voor een termijn van veertien jaar en zou de sociale benaming voeren van „Ensor en Powell” ⁹². Inmiddels hadden de vennoten hun fabriek gevestigd op de Reke te Gent en stelden er veertien getouwen aan het werk, in beweging gebracht door een stoomwerktuig van 10 P.K. Volgens berekening produceerde ieder getouw 32.000 ellen tulle per jaar, zodat de inrichting een produktiepotentieel van 448.000 ellen per jaar vertegenwoordigde ⁹³.

In een rapport van 4 februari 1825 getuigt de gouverneur van Oost-Vlaanderen over beide nijveraars dat het waren *personen van de allerbeste faam* en over hun onderneming dat zij was *de eenigste van dien aard alhier te lande, ja zelfs overtreft door de uitmuntendheid harer voortbrengselen die van Parijs en is met deze laatste de eenigste welke men op het vaste land vindt* ⁹⁴.

Op dat ogenblik waren in de fabriek van „Ensor en Powell” een driehonderdtal arbeidskrachten aan het werk, waaronder Engelse en Nederlandse technici. Bovendien verschaften zij ook werkgelegenheid aan een nog belangrijker aantal huisarbeiders, en meer in het bijzonder aan vrouwen en kinderen. De vraag naar hun artikelen was evenwel zó groot, dat zij noodgedwongen tot de uitbreiding van hun onderneming moesten overgaan. Ten dien einde wendden zij zich tot de regering om financiële ondersteuning. Deze laatste aarzelde niet om hun verzoek in te willigen en bij K.B. van 5 maart 1825 werd hen een voorschot ten bedrage van 30.000 fl. toegekend ⁹⁵. Naderhand bleek deze lening ontoereikend, zodat de beide nijveraars een tweede verzoekschrift tot de regering richtten om nogmaals een som van 30.000 fl. te vragen. Bij K.B. van 1 oktober 1826 werd ook dit

(91) R.A. Gent, *Notariaat, Dépôt Nève*, Notaris Charles de Clercq, akte n. 166, contract van vennootschap d.d. 20 juli 1824.

(92) *Eod. loco*, akte n. 19, contract van vennootschap d.d. 2 februari 1825.

(93) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie*, K.B. 5 maart 1825 nr. 173, Consideratien en advies van de Minister voor de Nationale Nijverheid en de Koloniën.

(94) *Eod. loco*, rapport van de gouverneur van Oost-Vlaanderen d.d. 4 februari 1825.

(95) *Eod. loco*, K.B. van 25 maart 1825; het eerste voorschot werd hen toegestaan tegen een interest van 3 % per jaar, het kapitaal moest afgelost worden in twee termijnen, waarvan de eerste verviel op 1 mei 1827 en de tweede op 1 mei 1828.

tweede voorschot hen toegezegd ⁹⁶.

Alhoewel nadere gegevens ontbreken, mag men toch met zekerheid aannemen dat de firma in de daaropvolgende jaren goede zaken heeft gedaan. Tenminste uit de statistische opgave van 1830 blijkt, dat „Ensor en Gamble” vóór de revolutie in hun fabriek 397 arbeiders te werk stelden, terwijl het aantal huisarbeiders, waarover zij toen beschikten, op niet minder dan 2000 werden geschat ⁹⁷.

In een verslag van de Gentse handelskamer uit het jaar 1833 wordt verder verklaard dat de firma op dat ogenblik dertig getouwen in dienst had. Die getouwen zelf waren van buitengewone omvang, zodat zij zoveel produceerden als zestig gewone werktuigen. De dagelijkse produktie van ieder getouw bedroeg toen 48 Engelse yards; terwijl het aantal arbeiders, die in de fabriek van „Ensor en Powell” waren te werk gesteld op 340 à 360 werden geschat ⁹⁸.

De Belgische Omwenteling en de economische malaise, die jarenlang daarna bleef aanhouden waren oorzaak, dat James Ensor en William Powell — naar het voorbeeld van enkele Gentse katoenfabrikanten — er toe besloten hun onderneming naar het Noorden over te brengen. Aldus verdween uit Gent een belangrijk textielbedrijf *eenig in desselfs slach* ⁹⁹.

Enig was het bedrijf vooral door zijn omvang; want ook te Gent had het voorbeeld van „Ensor en Powell” reeds navolging gevonden in de firma „Samuel Frost en Compagnie”. Maar economisch had deze laatste nochtans weinig betekenis. In 1833 waren aldaar nog slechts twee getouwen in activiteit; terwijl het aantal werklieden in totaal twintig beliep ¹⁰⁰.

Uit wat voorafgaat blijkt dat de vlasindustrie te Gent in de behandelde periode in het algemeen achteruitgang heeft geboekt. De meeste sectoren hielden nochtans stand tot omstreeks 1808. Alleen de tullenijverheid volgde een eigen ontwikkelingsgang en bereikte dank zij het gemechaniseerde bedrijf van „Ensor en Powell” een relatief hoge bloei, die echter werd onderbroken door de revolutie van 1830 en haar gevolgen.

Tot ernstige pogingen inzake mechanisatie kwam het verder alleen in de vlasspinnerij. Maar zeer grote betekenis hebben die eerste mechanische vlasspinnerijen in de toenmalige Gentse economie niet gehad. Zij hebben nochtans op historisch gebied een niet te onderschatten rol vervuld: de vestiging van de mechanische vlasspinnerij in de stad komt hen toe. Zij hebben het voorbeeld gesteld. Anderen zouden de volle vrucht uit die voorbeelden

(96) *Eod. loco*, K.B. van 1 oktober 1826. Voor dit tweede voorschot werd de interest op 4,5 % per jaar betaald; het was eveneens aflosbaar in twee termijnen waarvan de eerste in 1829, de tweede in 1831 zou vervallen.

(97) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Enquête van 1830.

(98) S.A. Gent, *Serie K 31/3*, verslag van de Gentse handelskamer d.d. 5 november 1833.

(99) Op 23 april 1835 verscheen dienaangaande in de *Gazette van Gent* het volgende bericht: *De schoone tulle-fabriek der heeren Ensor en Powel werd thans uit deze stad nae Holland overgebracht. Dit nyverheids-gesticht, eenig in desselfs slach gebruykte ten minstens 600 werklieden.*

(100) S.A. Gent, *Serie K 31/3*, verslag van de Gentse handelskamer d.d. 5 november 1833.

plukken op het ogenblik dat de economische evolutie het gedijs van die nieuwe produktiemethode in de hand zal werken. Dat is pas het geval nà het tijdperk dat hier behandeld werd. Immers de twee grote firma's „La linière gantoise” en „La Lys”, die de mechanische vlasspinnerij tot een bloeiende Gentse industrie zullen opvoeren dateren beiden uit het jaar 1838. Hun geschiedenis valt uiteraard buiten het hier vooropgestelde kader.